
ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Ігор Срібняк,
Київський університет імені Бориса Грінченка

МІЖ СЛУЖБОЮ І ПОЛІТИКОЮ: ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШАПОВАЛА У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР У ПОЛЬЩІ (1921 – КВІТЕНЬ 1923 РР.)

Перші короткі згадки (синтетичного характеру) про життя та діяльність Миколи Юхимовича Шаповала – генерала армії УНР, українського громадського діяча в еміграції, були опубліковані ще у середині ХХ ст.¹ За півстоліття його ім'я та діяльність знову опинилися у полі уваги науковців та публіцистів, що сталось після виходу в світ двох збірок біограм українських військових діячів². Зібрана про нього коротка та уривчаста інформація увійшла до загальновідомого в колі істориків академічного проекту Інституту історії України НАНУ³.

Важливими для відтворення життєвого шляху М.Шаповала є дві розвідки – які стосуються першого («німецького») періоду його життя та діяльності (1915-1917 рр.). Він був пов'язаний з його перебуванням у таборі полонених вояків-українців царської армії Раштат, та проведенням ним (за дору-

ченням Союзу визволення України) національно-патріотичної та організаційно-просвітницької роботи на окупованих українських землях, вже була викладена автором у одній із статей⁴. Також була реконструйована і «французька» доба (після 1924 р.), коли М. Шаповал отаборився у Франції, де фактично працював на роз'єднання української політичної еміграції в інтересах більшовицької резидентури у Парижі⁵.

Окремі дані про обставини його перебування у таборах інтернованих Військ УНР у Польщі вже були наведені у кількох статтях автора цієї розвідки⁶, проте «поль-

1 Микола Шаповал (1886-1948) // Україна. Париж, 1949. Ч.1. С.46-47. Енциклопедія Українознавства (перевидання в Україні). Львів, 2000. Т.10. С.3788-3789.

2 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Львів, 1995. С.264-266; Тинченко Я. Діяч просвіти та культури. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття 1917-1921 роки. К., 1995; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). К., 2007. Кн.1. С.489-490; Kolańczuk A. Ukraińscy Generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny. Przemyśl, 2009. S.230-232.

3 Науменко К. Шаповал Микола Юхимович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. В.А.Смолій (голова) та ін. К., 2013. Т.10 (Т-Я). С.594.

4 Докладніше про це див.: Срібняк І. Виборюючи українську національну ідею (організаційно-виховна діяльність Миколи Шаповала у середовищі полонених вояків-українців, 1916 – початок 1918 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія: «Історичні науки». Черкаси, 2018. № 3-4. С. 60-66.

5 Про це див.: Срібняк І. «Splendeurs et misères...» українського генерала (громадсько-політична діяльність Миколи Шаповала у Франції, 1925-1948 рр.) // Evropský filozofický a historický diskurz. Praha, 2018. Svazek 4. Vydání 1. S.6-13.

6 Срібняк І. Кам'янецька піша юнацька школа Армії УНР у січні-травні 1921 р.: початок інтернування в Польщі («ланцутська доба») // Уманська старовина. Умань, 2017. Вип.4. С.38-43; його ж. Особливості функціонування Спільної юнацької школи Армії УНР у травні-жовтні 1921 р. під час інтернування в Польщі («вадовицька доба») // Вісник Черкаського університету. Серія: «Історичні науки». Черкаси, 2017. № 4. С.71-76; його ж. Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2016. Вип.12. С.338-364.

ський» період його життя все ще залишався не повністю проясненим. Між тим зміст його військово-фахової та громадсько-політичної діяльності в Польщі заслуговують на системний виклад задля цілісності відтворення життєвого шляху.

Отже, після свого вступу на німецьку військову службу (початок 1917 р.), М.Шаповал виконував обов'язки начальника однієї з її військових комендатур, перебуваючи разом з підпорядкованими йому трьома сотнями звільнених з таборів українців (членами таборової «Запорізької Січі») на окупованих німцями українських землях (Підляшшя). Ще у таборі з них почав формуватись 1-й Запорізький імені Т.Шевченка полк (на чолі з М.Шаповалом), який у лютому 1918 р. увійшов до складу «Синьожупанної» дивізії.

Він залишався на цій посаді до роззброєння згаданої дивізії німецькою владою (квітень 1918 р.), а після своєї вимушеної демобілізації працював на різних посадах в апараті МЗС Української Держави. З приходом до влади Директорії УНР перебував на різних командних посадах (до начальника дивізії включно), деякий час був придільний до штабу Дієвої армії. Влітку 1919 р. М. Шаповал виконував відповідальні дипломатичні доручення в Німеччині та Угорщині (зокрема, розпорядженням міністра закордонних справ УНР В.Темницького ч.509/В від 30 липня 1919 р. його було призначено секретарем Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Будапешті)¹.

В цих країнах М.Шаповал перебував до початку 1920 р., після чого був відраджений до балканських країн (Румунії та Болгарії). Ще за півроку він повернувся до України та був призначений начальником Кам'янецької пішої юнацької школи (КПЮШ) Армії УНР, залишаючись на цій посаді впродовж 2,5 років – до квітня 1923 р. Разом з юнаками та старшинами згаданої школи генерал-хорунжий М. Шаповал у кінці листопада 1920 р. був інтернований у таборі Ланцут. Особовий склад Школи (понад 350 осіб) розмістився у двох барачних приміщеннях, що майже цілком

унеможливило продовження навчання юнаків².

Намагаючись поліпшити становище Школи, генерал М.Шаповал запропонував перенести її до іншого табору, в якому були би створені кращі умови для її нормально-го функціонування. Попередньо таким табором було визначено Вадовиці, і вже у січні 1921 р. М.Шаповал провадив у цій справі інтенсивне листування з головою Української військово-ліквідаційної місії генерал-поручником В.Зелінським³. Але досить скоро з'ясувалось, що обраний для Школи новий табір є цілком невідповідним для її перебування, у зв'язку з чим М. Шаповал почав наполягати на доцільності залишення Школи на старому місці, висловлюючи у приватному листі (від 28 січня 1921 р.) до В. Зелінського побоювання, що переїзд Школи до Вадовиць, де вже перебували інтерновані частини Військ УНР, поставить КПЮШ у складне становище саме через відсутність вільних приміщень.

У таких невідрадних умовах тільки частина постійного складу Школи сумлінно виконувала свої обов'язки командирів та вихователів юнацтва. Перманентні труднощі призвели до того, що «лінивий та деструктивний[...] елемент став виявляти себе з більшою силою, дезорганізуючи і утруднюючи і так тяжкі умовини праці»⁴. Такі явища вимагали негайного реагування, і часом прийняття начальником КПЮШ непростих рішень про усунення окремих старшин зі Школи. М.Шаповал, зокрема, вчинив так щодо кількох приряджених до неї старшин, які проходили тут повторний курс навчання, виконуючи при цьому обов'язки служби як старшини, але в інших питаннях були трактовані начальником Школи як юнаки (без дисциплінарних прав).

Але найбільше М.Шаповала непокоїло те, що довгий час не вирішувалась проблема організації регулярного навчання – бо і станом на березень 1921 р. були відсутні «приміщення для її органів керування та інспекційних», кімнати для облаштування класів, не видавалася достатня

1 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.1.

2 Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С.422.

3 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.31, 32.

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.74зв.

кількість перепусток для лекторів¹. Ще однією «головною біллю» М. Шаповала було незадовільне харчування юнаків, і як наслідок – слабкий стан їх здоров'я, що не дозволяв проводити більше ніж дві лекції на добу, бо понад цю кількість юнаки просто їх не сприймали. Для навчання Школа у цей час мала тільки два приміщення (у т.ч. їдальня), які використовувались й іншими частинами, що перебували в таборі. В силу цього значна кількість занять проводилась просто в бараках, де дуже скупчено мешкали юнаки, при чому – аби не заважати різним класам, лекторам доводилось їх виводити поперемінно різні класи «на повітря, де юнаки слухали лекції стоячи»².

Такий стан справ спонукав М.Шаповала «довірочно» звернутись до начальника канцелярії Головного Отамана Виговського з листом (ч.9/т від 29 березня 1921 р.), в якому його автор становище Школи просто як «катастрофальне», бо її юнаки змушені були «перечекати цілих 4 місяці в зморюючому стані», у постійному очікуванні на переїзд (бо начальник Школи вживав для цього всіх можливих заходів), і зрештою продовжувати військове навчання³. Також М. Шаповал апелював і до голови Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві генерала В.Зелінського, звертаючи увагу останнього на те, що через відсутність перепусток лектори Школи просто не можуть проводити окремі лекції. Обурювало М.Шаповала й те, що після 4-х місяців проживання на приватно у місті сімейних старшин – таке право у них було відібрано польською комендатурою, і нині у бараках Школи «мужчини, жінки та діти розміщуються всуміш, купно»⁴.

Всі протести проти цього комендатурою просто ігнорувались і в усіх проханнях начальника Школи комендантом було категорично відмовлено. За спостереженнями М.Шаповала, у Ланцуті «всі сидять замкнутими в дуже тісному таборі, поділеному на три часті, поміж котрими вільного руху не існує». В такій ситуації «проводити вправи, навчання, гру, муштру цілком

унеможливлено: нема ані одного квадратного метра, де-б можна було це вільно робити – скрізь заборонено». При цьому, відзначав М. Шаповал, інструкція про розміщення інтернованих зобов'язувала комендантів таборів створити належні умови для їх перебування⁵.

Стан харчування юнаків Школи також залишав бажати кращого: продукти видавались з постійним запізненням в день приготування їжі, так що обід відбувався о 16-18 годинах, «ранком кава через брак дров дуже часто не вариться». Дуже кепським було те, що «органи керування Школою, інспекційні, культурно-просвітні, навчання[...] з причини категоричного відмовлення дати потрібні для цих цілей помешкання, зовсім не функціонують, а спроба М. Шаповала проводити канцелярію на його приватному помешканні була блокована комендатурою табору.

М. Шаповал нагадував, що старшинам Школи не виплачується за останні п'ять місяців грошового утримання, про «повну відсутність грошей на організаційні потреби Школи, [...] нічим неоправданий режим останнього місяця, неумотивовану, підриваючи та руйнуючу дисципліну в Школі, систему, понижаючи в корні престиж Української власті», наслідком чого юнаки опинились у «тяжкому, тупиковому стані». Відтак, якщо не вжити рішучих заходів, то на думку М.Шаповала невдовзі можна буде очікувати на «масову дезерцію», яка «вже розпочалася»⁶. У кінці свого листа М. Шаповал вжити «заряджень самих екстрених в найскоріший час аби виратувати Школу із такого важкого положення», підсумовуючи, що «далі так не можна»⁷.

Квітень 1921 р. приніс КПЮШ зміни на краще – у Школі збільшилась кількість

1 ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.242-242зв.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.2зв.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.3.

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.3-3зв.

5 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.3зв.-4.

6 Щоправда, кількісне співставлення постійного і перемінного складу Школи у березня-квітні 1921 р. дозволяє зробити висновок про відсутність в ній дезертирів. Станом на 16 березня 1921 р. у складі Школи було 35 старшин постійного складу, три лектори та 311 юнаків. За місяць ці показники практично не змінилися (лише незначно скоротилась кількість лекторів). І тільки станом на 1 травня 1921 р. кількість юнаків зменшилась до 294 осіб, хоча документів, які би засвідчували причину відсутності цих 17 юнаків, не віднайдено. Див.: ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.2, 7, 8, 16.

7 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.4-4зв.

викладів, дві лекції («Національне відродження України», «Політичний та економічний стан України за часів Б. Хмельницького») юнакам провів професор Василь Біднов, були розпочаті виклади з іноземних (німецька і французька) мов, активізувалось інструкторське та муштрове навчання юнаків¹. Все це дозволило М. Шаповалу в одному зі своїх рапортів (ч.692 від 16 квітня 1921 р.) вважати, що Школа «дає взірцевий приклад во всіх відношеннях»². Важливим на думку М. Шаповала було й те, що юнаки ставились «до науки добре і досить бадьоро, не зважаючи на брак одягу, білизни і взуття» (підкреслено в тексті – *авт.*). До викладання в Школі у цей час вдалось залучити досвідчених військовиків Армії УНР (генштабу підполковника В.Чабанівського, полковників О.Ковальського і М.Мішакова та ін.)³.

На кінець квітня ситуація в таборі поліпшилась настільки, що 30 квітня 1921 р. М.Шаповал у своєму рапорті до начальника Української військово-ліквідаційної місії генерала В.Зелінського просив про залишення Школи в Ланцуті, де «й бараки ліпше й кліматичні умовини; а режим то нині цілком добрий і цілий табор ним задоволений»⁴. Цілком зрозуміло, що до поліпшення умов перебування юнаків великою мірою причинився й начальник КПЮШ, завдяки зверненням якого до командування Школа почала отримувати хоча би мінімум того, що їй належалося.

У травні 1921 р. при Школі діяло «старшинське казино з окремою кухнею, штаб Школи зі всіма трьома, муштровим, господарчим та ученим (навчальним – *авт.*) відділами, бібліотека з читальнею, цейхгаузи, шевська і кравецька [майстерні], юнацька кооперативна крамничка», а також гауптвахта⁵. Для тих юнаків, хто потребував поліпшеного харчування після хвороби, М. Шаповал подбав про створення окремого «бараку реквалісцентів» (одужуючих), в якому вони отримували додатко-

вий пайок⁶. Але рішення про переведення до Вадовиць вже було ухвалено (наказ про її виїзд з табору був підписаний кількома тижнями перед цим, і його вже неможливо було відкликати)⁷.

16 травня 1921 р. КПЮШ була в екстреному порядку (півгодини на збори) перевезена з Ланцуту до Вадовиць, де була розміщена у одному баракі, розрахованому на 250 місць. За оцінкою М.Шаповала, висловленою у рапорті до 3-го генералквартирмейстера Армії УНР від 29 травня 1921 р. (ч.1230), у Вадовицях Школа «попала в умовини в десять разів гірші чим були в Ланцуті по всіх відношеннях – харчовому, розташуванню, режиму й проведенню навчання, як також організаційно-військового життя»⁸.

З огляду на такий стан Школи М. Шаповал 10 червня 1921 р. звернувся до В. Зелінського з рапортом, в якому не шкодував на емоційні вислови щодо становища Школи у Вадовицях. За його оцінкою, це було «щось страшне», а саме переведення було здійснено «з метою знищити Школу». КПЮШ опинилась у таборі, адміністрація якого трактувала інтернованих радше як полонених, внаслідок чого «справа Школи стоїть так, що Школа як школа в даний момент перестала існувати, що вона зараз перебуває у стані протрації», внаслідок чого в КПЮШ з'явилося таке явище як дезертирство (8 юнаків подались до ЧСР), між тим як у Ланцуті цього зовсім не спостерігалось⁹. Також начальник Школи звернувся і до військового міністра уряду УНР на той час генерала М.Безручка і навіть міністра закордонних справ, об'язно класифікувавши факт переведення Школи з Ланцуту до Вадовиць як «другий Збруч», зазначивши, що нових умовах КПЮШ прийде «до руїни»¹⁰.

У ще одному рапорті до 3-го генералквартирмейстера (червень 1921 р.)¹¹ про становище інтернованих у Вадовицях

1 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.13-13зв.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.233, арк.10.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.10-11, 15; спр.233, арк.10.

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.233, арк.12.

5 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.30зв.; спр.58, арк.88зв.

6 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.89.

7 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.233, арк.6, 10.

8 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.30-30зв.

9 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.36-36зв.; спр.58, арк.123зв.

10 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.38зв.

11 Без зазначення точної дати – авт.

М. Шаповал повідомляв про «страшну спеку і духоту» в бараках, з огляду на що таборяни чекають на наближення вечору та нічний відпочинок, який теж стає в таборі випробуванням, бо «паразити не дадуть замкнути очі. А щури впрост скачуть через голову». Інтернованим немає можливості ані кроку ступити, бо територія табору визначена дротяною огорожею, вихід поза яку суворо контролюється, а вночі вхід до табору заборонений навіть командирам частин. Винайти кімнату в місті теж є майже неможливою справою як через дорожнечу оренди (до 4000 м.п.), так з огляду на фактичну відсутність будь-яких вільних помешкань. М. Шаповал звертав також увагу на те, що «в тісному оточенні Запорізької та Окремої Кінної Дивізії, де така маса політиканствующих, розкладового деморалізуючого елемента, з пануючою скрізь московською мовою» проведення виховної та навчальної роботи з юнаками супроводжується додатковими труднощами¹.

Але і в такому оточенні М. Шаповал весь цей час докладав максимальних зусиль для маргіналізації російської мови в Школі (яка ще восени 1920 р. була у КПУОШ домінуючою), та зумів домогтись того, що «українська мова навіть поза службою і в приватному житті стала панувати»². У Вадовицях ця боротьба досягла свого апогею, бо «русифікаційна робота, що провадилась в таборі, російські газети, мова, пісні, бібліотека, агітація за ліквідацію і від'їзд до Французьких колоній (йшлося про запис до Французького іноземного легіону – авт.)» вже не могли захитати рішучості юнаків Школи послуговуватись тільки українською³.

Найголовнішим було те, що і в таких умовах командуванню Школи та її викладацькому складу вдалось забезпечити проведення щоденних занять, та підготувати її випускників до складання іспитів. У цей час до випуску готувались юнаки пішого відділу (31 особа) і кінного (36 особа)

відділу⁴. Термін їх навчання та іспити мали закінчитися 14 липня 1921 р., і вже наступного дня, на думку М.Шаповала, їх можна було іменувати старшинами. Щоправда, дійсність внесла свої корективи – і цього дня юнаки завершили тільки курс навчання, а випускні іспити у них тривали ще два тижня.

28 липня 1921 р. був підписаний наказ про підвищення юнаків у перший старшинський ранг, проте він не був оголошений до 11 серпня – дня, коли до табору прибув Голова Директорії і Головний Отаман Військ УНР С.Петлюри, у присутності якого 30 юнаків пішого і 36 юнаків кінного відділів Школи були іменовані першим старшинським рангом Армії УНР – хорунжого⁵. Сама Кам'янецька піша юнацька школа наказом Головної Команди Військ УНР № 2 від 27 липня 1921 р. була перейменована в Спільну юнацьку школу (СЮШ)⁶.

Цілком логічно, що після цього випуску постало питання про новий набір юнаків, причому генштаб плекав надії збільшити кількість юнацтва в Школі до 400 осіб⁷, у зв'язку з чим конче необхідним було поповнити лекторський склад СЮШ. Приїзд майбутніх слухачів СЮШ з інших таборів був ускладнений, бо в кожному окремому випадку це вимагало згоди польської влади. У Вадовицях М.Шаповалу довелось спеціально займатись поліпшенням стану харчування юнаків, бо у серпні 1921 р. серед юнацтва Школи збільшилась кількість «виснажених фізично і запалих на здоровлю юнаків». М.Шаповалу вдалось залучити о допомоги юнакам Український Горожанський Комітет у Львові, який асигнував на цю мету 25 тис. м.п. Завдяки цьому внеску для потребуючих юнаків з 20 серпня ц.р. був організований підвечірок (зварене на натуральному молоці какао (300 гр.), одне-два яйця, порція мамалиги або товченої на маслі картоплі)⁸. На жаль з вичерпанням цих коштів справа

1 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.39; спр.58, арк.88зв.-89.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69.

4 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.58, арк.99зв. (див також списки майбутніх випускників: ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.230, арк.4-4зв., 5-5зв.; спр.58, арк.102-102зв.).

5 ЦДАВО України, ф.1075, оп.1, спр.129, арк.11.

6 ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.501, арк.4.

7 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.236, арк.11, 20.

8 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.67-67зв.; спр.58, арк.154-154зв., 155-155зв.

відживлення юнаків припинилась через відсутність у державній скарбниці коштів для цієї мети¹.

М. Шаповал рішуче боровся з усіма проявами деморалізації в СЮШ: Як йшлося в одному з його недатованих рапортів (кінець серпня 1921 р.), нещодавно обраний господарем Школи сотник Юрій Маллер (буковинець, німець за походженням) умисно заплутав усю фінансову звітність, а головне – припустився значних зловживань на власну користь (розтрата на суму 20 тис. м.п.). Він також намагався приховати це від командування Школи, для чого представив сфальшоване справоздання. З огляду на все це М. Шаповал наказав взяти сотника Ю. Маллера під арешт до гауптваhti СЮШ, але останній відмовився коритися наказам і «загрозив ужити фізичної оборони в случаї проби арештування його силою». Перебуваючи при цьому в старшинському приміщенні Школи, Ю. Маллер у присутності багатьох старшин «демонстративно зірвав свої українські відзнаки сотника із ковніра мундира і кинув [їх] на підлогу». Зрештою, його арешт було проведено озброєною польською вартою, після чого його було поміщено на таборову гауптвахту, з якої він невдовзі втік².

Борючись з такими явищами М. Шаповал дбав про реноме СЮШ, тим більше, що в цей час до неї продовжувався набір майбутніх курсантів. Прагнення залучити до Школи якомога більше слухачів спонукало М. Шаповала розіслати до всіх таборів обіжник, в якому роз'яснив умови вступу до Школи на чотири відділи – піший, кінний, гарматний, інженерний. Завдяки його старанням станом на 12 вересня 1921 р. у СЮШ навчався 251 юнак (142 – у пішому, 82 – у кінному, 27 – у гарматному відділах)³.

Але попри всі старання належне виконання юнаками навчальних планів у Вадовицях було ускладнене відсутністю достатньої кількості приміщень для занять, що змушувало М.Шаповала знову піднести

питання про переведення Школи – на цей раз до Калішу. З огляду на заплановане польською владою скорочення кількості таборів інтернованих Військ УНР, і зокрема плани ліквідації Вадовиць, командування Армії УНР підтримало пропозицію М. Шаповала, після чого у жовтні 1921 р. відбувся її останній переїзд до Калішського табору, що дав можливість продовжити справу освіти майбутніх старшин, піднявши загалом і рівень навчання⁴.

У Каліші через брак місця для її розташування 1-ша піша сотня СЮШ була розміщена у казармах Дивізійної (при 3-й Залізній стрілецькій дивізії) юнацької школи⁵, деякі курсанти якої мали низьку національну свідомість, що інколи призводило до дрібних непорозумінь та конфліктів між юнаками двох шкіл. Взагалі, за оцінкою М. Шаповала, у кінці 1921 р. «стосунки національного характеру» в Каліші «не були ліпші за Вадовицькі», що вносило певну нервозність у середовище юнацтва СЮШ. Наближення холодів та брак найнагальнішого (одягу, взуття, достатньої кількості продуктів) підточували фізичні та моральні сили юнацтва. Частині юнаків аби звести «кінці з кінцями» вдається (за дозволом начальника Школи) час від часу виїжджати поза табір для виконання різних робіт, але це мало своїм наслідком погіршення якості їх навчання.

Зрештою, незадоволення юнацтва реалізувалось у двох епізодах, які стали відомі командуванню Військ УНР. І якщо перший епізод – інцидент між старшинами таборової школи і юнаками 1-ої пішої сотні СЮШ у зв'язку з грою останніми в карти (31 грудня 1921 р.) – поклав початок тривалому конфлікту між начальником Школи генералом М.Шаповалом і помічником начальника Генерального штабу генералом Г.Янушевським, то другий випадок – «страйк» юнаків, що виявився у відмові юнаків слухати лекції в СЮШ та вимозі видати кожному 100 м.п. одноразово з тих сум, які були виділенні для поліпшення харчування на Різдво (9-10 січ-

1 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.56, арк.89.

2 ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.64, арк.56-56зв.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.236, арк.9.

4 ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.529, арк.56.

5 З 1 січня 1922 р. – «Юнацька Школа прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш».

ня 1922 р.), був «локалізований» заходами М.Шаповала (хоча у середовищі юнацтва лунали заклики за усунення його із займаної посади)¹. Після проведення відповідної роботи та видачі згадуваної суми (а також тимчасового відсторонення від займаної посади інспектора класів полковника Лорченка) начальнику школи все ж таки вдалось заспокоїти юнаків.

Згаданий конфлікт між юнаками СЮШ з одного боку, та випускниками і персоналом таборової юнацької школи з іншого, мав своєю першопричиною несприйняття першими зауважень (про неприпустимість гри в карти), що були висловлені їм російською мовою молодим старшиною, який щойно отримав перший старшинський ранг за прискороною програмою². У цьому конфлікті М. Шаповал був на боці своїх юнаків, мотивуючи це тим, що вживання російської мови в «Юнацькій Школі прискороного випуску...» є досить поширеним, що не є нормальним, відтак карати підлеглих йому юнаків за ці зауваження вважав недоцільним³.

Проте начальник групи інтернованих Військ УНР в Каліші О.Удовиченко, здійснивши за відсутності начальника СЮШ розслідування цього інциденту, наказав взяти під арешт згаданих юнаків за їх дисциплінарні проступки (на одну добу), склавши про це рапорт. Про цей інцидент було повідомлено М. еру Генерального штабу Армії УНР полковник у В. Сігаріву, який у свою чергу поінформував про це помічника начальника Генерального штабу генерал-поручника Г. Янушевського. Останній кваліфікував цей інцидент як «важке порушення військової дисципліни» з боку М. Шаповала, та звернувся до начальника Генерального штабу генерал-хорунжого В. Петріва.

Останній не вважав доцільним загострювати далі цей конфлікт та запропону-

вав «залагодити все в позитивному змислі». Але ця думка не була почута жодною стороною. М. Шаповал продовжував своєю владою усувати зі школи тих старшин, які на його думку, не виконували належним чином покладені на них обов'язки лекторів (вихователів) юнацтва, разом з тим такі усунення інколи робились не у відповідний спосіб – шляхом звернень до польської комендатури в обхід командування групи та безпосередніх начальників школи.

Відтак ця історія отримала своє продовження, бо генерал Г.Янушевський – викликавши М.Шаповала за два тижні потому – в «тоні піднесеному і подратованім» зробив йому низку зауважень, дорікаючи начальникові Школи у недисциплінованості. На думку М.Шаповала, таке ставлення до нього з боку Г.Янушевського, було «нічим не оправдане несправедливе, третируюче включно до образливости», і принижувало його «службову гідність»⁴. Крім того, на початку лютого 1922 р. за наполяганням Г.Янушевського начальник Генерального штабу доручив полковнику В.Сігаріву здійснити комплексну перевірку роботи СЮШ, яка була завершена вже у середині березня.

Намагаючись мінімізувати її критичні висновки, М. Шаповал 20 березня 1922 р. подав рапорт (ч.266) полковнику В. Сігаріву, в якому вкотре звертав його увагу на надзвичайно тяжкий матеріальний стан Школи, якого ще не знала СЮШ ані в Ланцуті, ані у Вадовицях. Лише «непомірні труди та напруження всього керуючого апарату» Школи, на думку М. Шаповала, дозволяла уникати «спаралізування навчання або й просто розпаду». Лектори, яких з великими зусиллями вдавалось залучати до роботи в СЮШ, за деякий час припиняли виклади – бо не отримували жодних доплат за свою роботу та були змушені влаштуватися на приватні роботи аби мати хоч якісь кошти для існування. Інша проблема – неможливість забезпечити всіх юнаків взуттям (з 280 юнаків взимку 1922 р. – 70-80 осіб не мали взуття, і були змушені весь час лежати, загорнувшись в коци). Разом з тим всі клопотання юнаків

1 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.44; спр.306, арк.21зв., 23, 30.

2 Докладніше про це див.: Срібняк І. Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2016. Вип.12. С.338-364.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.7зв., 12-12зв., 16.

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.12-12зв.

організовано (у складі всієї Школи) виїхати на роботи – відхилились командуванням Військ УНР, а забезпечувалась СЮШ всім необхідним, за оцінкою М.Шаповала, в останню чергу¹.

За кілька днів (23 березня 1922 р.) В.Сігарів завершив укладання й свого рапорту на ім'я помічника Генерального штабу за результатами здійсненої ним перевірки, який містив розгорнуту характеристику як основних напрямів її діяльності, так і особового складу СЮШ. Крім констатації вже відомих проблем у функціонуванні Школи та побуті юнацтва у таборах, В.Сігарів також дав характеристику начальнику Школи генералу М.Шаповалу, який хоч і є «людиною енергійною і самостійною», але він є «далеко не знайомим з ділом виховання і науковою працею». На думку 3-го генерал-квартирмейстера, М.Шаповал не міг «керувати і дати відповідні зарядження своїм безпосереднім помічникам, як з боку наукових предметів, так і з боку виховання майбутніх старшин», бо ж він сам «не має до цього певних знань (знань – *авт.*) і певного погляду»².

Такий невтішний для М.Шаповала висновок полковник В.Сігарів виводив з того, що Школа впродовж останнього року не мала програми стройово-практичної підготовки, а з 33 програм окремих предметів для перевірки були представлені тільки сім. В.Сігарів закидав М.Шаповалу й виразний суб'єктивізм в оцінці заслуг підлеглих йому старшин Школи: коли один старшина міг мати подяки за службу та підвищення в посадах, а вже за короткий час начальник Школи міг усунути цього старшину зі СЮШ як «шкідливий елемент» (сотники Немоловський і Якимчук).

Отже, М.Шаповал – на думку В.Сігаріва – не вмів «розбиратись в питаннях службових і персональних», переносючи «персональне непорозуміння[...] на службовий ґрунт». Невідповідним було й те, що М.Шаповал досить часто вдавався до такого покарання як арешт старшин за різні дисциплінарні проступки (невиконання наказу, за самовільне залишення

варті, за неявку на загальні збори, відмову вийти на роботу з юнаками, за «нечемну розмову» одного старшини з іншим). Неправильно вчиняв М.Шаповал і щодо відрахованих зі Школи за різні недостойні вчинки юнаків (переважно за крадіж та різні антидисциплінарні вчинки), які переводились до нестройової сотні Школи, хоча мали бути негайно видалені зі складу СЮШ³.

Полковник В.Сігарів згадав у своєму рапорті й про дозвіл М.Шаповала на гру в карти у Школі, що свідчило, на переконання 3-го генерал-квартирмейстера, про незнання начальником Школи військових статутів. Між тим такий дозвіл мав своїм наслідком те, що окремі юнаки програвали значні суми грошей, порції їжі, одяг та ін.⁴ Також В.Сігарів дорікав М.Шаповалові й в тому, що останній не виконує його розпоряджень (із забезпечення Школи необхідним науковим приладдям та підручниками), а також приписів помічника начальника Генерального штабу – не подавши для перевірки програми курсів, які викладаються в Школі. В.Сігарів згадав і про те, що М.Шаповал жодним чином не відреагував на самосуд юнаків, які задля того аби виявити винуватця крадіжки, вдалились до методів фізичного дізнання (висікли різками двох підозрюваних юнаків, один з яких був невинним)⁵.

В кінці свого рапорту полковник В.Сігарів пропонував «Юнацьку школу поставити на відповідну височінь і забезпечити її як з боку заосмотрення так і з боку відповідного складу керуючого персоналу», і робив очікуваний висновок про доцільність призначення нового начальника Школи. Такі висновки щодо СЮШ і ділових якостей начальника Школи спонукали М.Шаповала звернутись безпосередньо до начальника Генерального штабу Армії УНР генерала В. Петріва зі скаргою

1 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.70зв., 71-71зв.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15зв.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15зв.-16.

4 Щоправда, жодного документального підтвердження таким випадкам автором статті досі не було віднайдено, відтак очевидно, що такі свої заяви полковник В.Сігарів спирав на непідтвержені свідчення недоброзичливців Школи. Хоча в СЮШ й був неофіційно дозволений преферанс – діяла повна заборона гри на гроші – авт.

5 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.16, 23.

(від 23 березня 1922 р.) на Г. Янушевського (хоча це порушувало принцип їх подання «за командою», тобто спочатку вона мала бути вручена 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР).

В ній М.Шаповал докладно переповідав історію розвитку свого конфлікту з генералом Г.Янушевським, який «унеможливлував будь-яку спокійну працю в дуже і так тяжких обставинах». Начальник школи висловлював своє нерозуміння дій останнього та звертав увагу В. Петріва на дійсний стан речей в таборах: «Армія роззброєна, в своєму життю та діяльності спаралізована, розклад, деморалізація на кожному кроці, власть в начальників одна тіль, виломи не лише з військової дисципліни, а звичайно-людської та національної трапляються дуже часто». М. Шаповал констатував, що в таких умовах і за відсутності будь-яких матеріальних засобів «тримати в руках, підпорядковувати, заставляти бодай часткову мінімальну працю давати в користь служби являється незвичайно тяжко». Як можна впливати на людину, яка не забезпечена навіть черевиками, «і ось замість допомоги при таких тяжких умовах, замість підтримки з боку ген[ерала] Янушевського, котра дала би певність в роботі, зміцнила б ту службову підпорядкованість серед персоналу Школи, без якої немислима ніяка організаційно-будівнича робота, тим більше у військових частинах» М.Шаповал «знаходив цілком протилежне»¹.

Начальник школи вважав, що «допомога» Школі з боку генерала Г.Янушевського і полковника В.Сігаріва полягала у проведенні перевірок та підготовці рапортів цілком «в негативному дусі», що тільки ускладнювало роботу СЮШ. М.Шаповал пропонував врегулювати взаємини посадових осіб Генерального штабу та начальника школи так, аби вони не перешкождали підготовці юнацтва в стінах СЮШ, а також вимагав собі «сатисфакції за те несправедливе надто понижаюче мою службову гідність та ображаюче поступування генерала Янушевського»².

У свою чергу останній 26 березня 1922 р. звернувся з рапортом на ім'я начальника Генерального штабу, в якому виклав своє бачення цього конфлікту. Він зокрема, закидав М. Шаповалу «нерозуміння почуття чести українського Старшини та навмисне ображення цього почуття», що виявилось у зверненнях до польської комендатури табору задля усунення зі Школи та переведенні до інших таборів старшин СЮШ; незнання військової служби (через необізнаність М. Шаповала зі статутами), «невиконання наказів начальства», «невміння відрізнити службові справи від приватних» та ін. У цьому переліку «проступків» М. Шаповала фігурувало й «невміле і навіть шкідливе виховання юнаків», бо за неперевіреніми даними він заявляв буквально наступне: «Коли старшини не будуть балакати по українські, то щоб їх бити по морді» (зі слів юнака Білозіра). Г. Янушевський вважав, що «нова метода виховання» юнака, запропонована М. Шаповалом є шкідливою для Школи та армії, і пропонував або заборонити її впровадження, або звільнити його із займаної посади³.

Але ця дискусія жодним чином не могла причинитись до поліпшення становища юнаків Школи, які на відміну від переважної більшості таборян, що у цей час виїхали на роботи, мали залишатись в таборі задля продовження власної освіти. Через надзвичайно складний матеріальний стан 50 юнаків кінного дивізіону СЮШ 20 березня 1922 р. подали рапорти (однакового змісту) про їх відрядження до кінних частин Армії УНР, що уможливило би для них виїзд на роботу⁴. Але всі клопотання генерала М. Шаповала у цій справі (і, зокрема, звернення до військового міністра Уряду УНР генерала А.Вовка) закінчились нічим – останній категорично відмовив у такій можливості, пообіцявши «поскільки дозволять можливості поліпшимо стан, щоби юнацтво закінчило освіту» (резолуція від 27 квітня 1922 р. на рапорті начальника СЮШ)⁵. Але знов таки, жодних матеріальних ресурсів для будь-якого – хоча

1 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.13, 26-28.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.13зв.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.21-24зв.

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.25, 29, 30-77, 79.

5 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.109.

би мінімального поліпшення становища юнаків не було знайдено.

Спроби Г.Янушевського будь-що усунути М.Шаповала з посади начальника СЮШ змусили М.Шаповала 12 квітня 1922 р. знову звернувся до начальника Генерального штабу Армії УНР з довірочним «додатком до скарги», в якому просив «оберегти» його «від тих нервозно-подратованих випадків з боку ген[ерала] Янушевського, котрі майже безпереривно в бізі (русі – *авт.*) нашого щоденного життя повторюються». На думку М. Шаповала, генерал Г. Янушевський використовував будь-яку можливість для з'ясування стосунків, інтригував проти начальника Школи, погрожував опублікувати компрометуючу його інформацію в газетах. З огляду на все це М.Шаповал просив начальника Генерального штабу вплинути на генерала Г.Янушевського, бо для таборового загалу їх особистий конфлікт дедалі більше набував характеру персональної боротьби¹.

Конфлікт між начальником СЮШ зі вищими старшинами Генерального штабу тривав й надалі, на підтвердження чого свідчить лист М.Шаповала (від 30 червня 1922 р. з грифом «таємно») до Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри, в якому М.Шаповал класифікував ставлення полковника В.Сігаріва і генерала Г.Янушевського до СЮШ як «активно-вороже»². У цьому листі М.Шаповал навів короткий нарис своєї діяльності на посаді начальника СЮШ, а також подав короткі характеристики 26 старшинам, які були у різний час усунуті ним зі Школи за різні дисциплінарні проступки та незадовільні морально-ділові якості. Насамперед, М.Шаповал доклав всіх зусиль для українізації постійного складу Школи, і домігся того, що на цей час «національна свідомість Школи є загально всіма признана»³.

Характеризуючи ставлення окремих співробітників до Школи М. Шаповал не шкодував сильних висловів, на його думку

1 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.14-14зв.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.63зв.

3 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69. (На цій сторінці листа М.Шаповала присутня приписка олівцем, зроблена рукою генерала М.Юнакова: «Правда», що свідчить про слова начальника Школи відповідали фактичному стану справ – авт.)

воно було: «ворожим і руйнуючим[...] неприхильним і непримиримим на кожному кроці». М. Шаповал не сприймав й кадрову політику Генерального штабу, коли до складу лекторського складу Школи відряджались «непотрібні» та «малоздібні» (на думку М. Шаповала) старшини (генерал О. Пороховщиків, полковник Валентин Трутенко, підполковник Нізієнко, сотник Щербаків), натомість дійсно талановитих старшин Генштаб намагався відкликати до свого складу (командиру кінного дивізіону підполковнику Цурканову тричі пропонувалось зайняти одну з посад у Генеральному штабі) або безкінечно тягнув з їх призначенням (піврічне очікування підполковником Алексінім наказу про своє призначення командиром пішого куреня СЮШ)⁴.

Напевно, що це звернення начальника Школи було почуто, бо всі пропозиції полковника В. Сігаріва і генерала Г. Янушевського про усунення М. Шаповала з посади начальника СЮШ, вони не були підтримані командуванням Військ УНР та військовим міністром уряду УНР. Відтак М. Шаповал і надалі продовжував очолювати СЮШ, зумівши своєю контракцією підважити всі звинувачення згадуваних старшин – навіть і в тому випадку, коли вони могли мати рацію. Найважливішим досягненням начальника Школи була напевно її українізація, чим мало переймалась більшість генералітету Армії УНР (як випускники російських військових закладів, що сформувались у відповідному офіцерському оточенні).

Попри цей майже піврічний конфлікт, СЮШ не припиняло своєї роботи, і до середини липня 1922 р. завершила свою програму навчання, а командування Військ УНР віднайшло кошти для їх матеріальної допомоги з нагоди їх випуску зі Школи. Це дозволило достойним чином організувати другий випуск (в часі інтернування) молодих старшин СЮШ, який відбувся 28 липня 1922 р. у кількості 114 осіб (83 – з пішого, 16 – з кінного і 15 з гарматного відділів Школи)⁵.

Але ситуація з продовженням навчання юнаками молодших курсів була дуже

4 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.76.

5 ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.810, арк.123; спр.1047, арк.100. (Іх поіменний розпис див.: Тинченко Я. Офіцерський корпус... Кн.2. С.283-284).

скрутною. 26 липня 1922 р. начальник СЮШ М. Шаповал своїм рапортом (ч. 804) доповідав 3-му генерал-квартирмейстеру про ситуацію в Школі та пропонував тимчасово (на один-два місяці) перервати в ній навчання через катастрофічне зменшення числа лекторів, які були змушені виїхати на роботи в пошуках хоча би мінімальних засобів для існування. Негативно на роботу школи, на думку М. Шаповала, впливала й «велика змореність решти лекторів, безперервність провадження навчання в Школі в протязі майже двох років», а також залучення більшості юнаків до польових робіт поза табором, бо тільки в такий спосіб юнаки могли забезпечити собі хоча би мінімальне існування¹. Але знов таки, ця пропозиція М.Шаповала не могла бути реалізована – через принципову позицію командування Військ УНР, яка полягала у тому, що юнаки мали регулярно навчатись аби стати старшинами Армії УНР (попри заборону цього – більша частина юнаків все ж таки працювала на різних роботах аби заробити хоча би дещо на зимовий період).

В цій ситуації М.Шаповал все більше часу приділяв громадсько-допомоговій роботі, сподіваючись, що в такий спосіб він зможе підтримати гурт тих вояків, які вважали його своїм неформальним лідером. Користуючись тим, що його брат Микита Шаповал очолював Український Громадський Комітет (УГК) у Празі, та міг надавати надати йому обмежену фінансову допомогу для реалізації різних ініційованих начальником СЮШ проектів, М.Шаповал заснував «Комітет допомоги інтернованим літераторам у Польщі» (весь час залишаючись його головним фундатором). Цей комітет, зокрема, надавав невеличкі грошові допомоги тим старшинам Армії УНР, які звільнялись з таборів та вирушали на навчання до ЧСР².

31 серпня 1922 р. голова згаданого Комітету Ф. Крушинський видав М. Шаповалові уповноваження представляти інтереси Комітету та «виступати перед різними установами, особами й гуманітарно-бла-

годійними організаціями в цілях отримання тієї чи іншої допомоги для Комітету в його діяльності щодо несення помочи українським літературним та артистичним силам інтернованим у Польщі»³, причому бланк цього уповноваження був завірений печаткою з надписом «Спільна Військова Школа».

М.Шаповал також став головою ним же заснованого «Українського товариства Ліги націй» в Калішу, покликаного обстоювати інтереси українців на міжнародній арені, і того ж дня отримав аналогічне уповноваження (представляти та отримувати матеріальні допомоги для цього товариства)⁴. Як і в першому випадку, це уповноваження було підписане головою управи Ф.Крушинським та її членом А.Коршнівським та завірено тією ж самою печаткою Спільної юнацької школи (начальником якої М.Шаповал продовжував у цей час залишатись).

Він також очолював калішське відділення «Українського товариства допомоги збігцям з України та їх родинам» («Комітет допомоги збігцям з України»), яке надавало матеріальну допомогу деяким категоріям біженців з УСРР – насамперед військовикам. На його рахунках акумулювались гуманітарна допомога, яка надходили від УГК та пожертви викладачів та студентів-українців вищих навчальних закладів ЧСР. Крім того, Товариству переказували кошти польські харитативні установи, українські емігрантські організації США, Канади, Франції та інших країн⁵.

Завдяки цим надходженням Товариство надавало матеріальну допомогу таборовим освітнім осередкам (СЮШ, Гімназії ім. Т.Шевченка, Академічним курсам), Шкільно-просвітньому фонду ім. Б. Грінченка, редколегіям таборових видань «Наша Зоря» і «Веселка», видавництву «Чорномор», таборовому шпиталю в Щипіорно. Значна кількість таборян, які потребували коштів на різні потреби (на лікування, покращення харчування, придбання одягу, для поїздок в пошуках роботи або виїзду до Чехословаччини на на-

1 ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 304, арк. 147зв.; ф. 2292, оп. 2, спр. 84, арк. 53 зв.

2 ЦДАВО України, ф. 4007, оп. 1, спр. 146, арк. 12–12зв.

3 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.6, арк.3.

4 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.6, арк.4.

5 ЦДІА України, м. Львів, ф.819, оп.1, спр.93, арк.1-92.

вчання), отримали позички, які дозволили їм змінити своє життя на краще¹.

Маючи у своєму розпорядженні типografське обладнання, М. Шаповал доклав всіх зусиль аби використати його для потреб СЮШ та всіх таборян. Завдяки грошовій допомозі з боку командування групи інтернованих військ УНР у Каліші та фінансову дотацію УГК, він у вересні-жовтні 1922 р. спромігся заснувати видавництво «Чорномор». У ньому, на думку М. Шаповала, могли би тиражуватись «невеличкі книжечки», які би мали «народне, практично-господарське й технічне значення»².

М.Шаповал брав безпосередню участь у залученні та розподілі коштів, з цією метою він у вересні 1922 р. здійснив подорож до Праги для передачі до УГК звітних документів щодо видачі Комітетом допомоги інтернованим літераторам у Польщі різних сум грошової допомоги для студентів та різних категорій інтернованих, які виїжджали до Чехословаччини для продовження студій. М.Шаповал приходив на допомогу й «Комітету допомоги голодним України» та юнакам Спільної Юнацької школи (10-12 осіб), витративши ці потреби загалом 109 тис. м.п. 15 вересня 1922 р. він звернувся до УГК з проханням здійснити закупівлю 121 книги «в цілях поширення культурно-просвітної роботи в таборах Польщі» та надіслати їх безпосередньо до табору в Каліші³.

Наступного місяця – завдяки клопотанням М.Шаповала – на допомогу юнакам СЮШ прийшов «Краєвий Комітет допомоги Голодній Україні» (голова – О.Барвінський), який 16 жовтня 1922 р. прийняв рішення передати 500 тис. м.п. «яко допомогу дітям, хорим, і виснаженим юнакам, старшинам і їх родинам» у Каліші⁴. М.Шаповал опікувався й хворими таборянами – як голова «Комітету допомоги сухитникові при шпиталі N.N.K. у Щепіорно» – він звернувся 12 листопада 1922 р. з

листом до УГК, в якому просив про «незначний вільний даток», що дозволив би поліпшити харчування сухотників – старшин Армії УНР. У цьому та інших випадках УГК надав потрібні кошти⁵.

Таким чином М.Шаповал вже восени 1922 р. став одним з найвпливовіших громадських діячів у таборах інтернованих, під контролем якого перебував процес розподілу основної частини гуманітарної допомоги, яка зокрема спрямовувалась на підтримку українського шкільництва в Каліші та Щипіорно. Зрозуміло, що це було дуже важливим аргументом у протистоянні з його опонентами з Генерального штабу Армії УНР (В.Сігарівим і Г.Янушевським), всі спроби яких усунути М.Шаповала із займаної посади були приречені на невдачу. Інтерновані вояки-українці потребували гуманітарної допомоги, а М.Шаповал уможлиблював отримання значної її частини з ЧСР завдяки своєму брату Микиті Шаповалу – ця обставина робила начальника СЮШ абсолютно невразливим до всіх дійсних чи інспірованих згаданими старшинами звинувачень.

Матеріальна скрута у середовищі інтернованих була настільки гострою, що з проханнями про допомогу до М. Шаповала звертався навіть заступник військового міністра Уряду УНР в справах забезпечення армії генерал П. Єрошевич. 6 лютого 1923 р. останній клопотався перед М. Шаповалом про отримання від «Комітету допомоги збігцям з України в Каліші» черевиків з дерев'яною підошвою для 18 своїх підлеглих старшин, у т.ч. й двох генералів. Прикметне, що спочатку позиція «18» у списку потребуючих взуття була закреслена, але далі знову внесена – вже рукою П. Єрошевича, який власноруч вписав сюди своє прізвище. На клопотанні присутня й резолюція М. Шаповала (від 22 лютого 1923 р.), який санкціонував видачу сімох пар таких черевиків⁶.

Вже виходячи тільки з цього документу стає зрозумілим ступень того впливу, який справляв М. Шаповал, підтримуючи або відхиляючи різні клопотання про отримання

1 ЦДАВО України, ф.3990, оп.1, спр.3, арк.1-34; спр.4, арк.6-7, 19; спр.11, арк.1; спр.12, арк.6; ЦДІА України, м. Львів, ф.819, оп.1, спр.124, арк.6-9.

2 ЦДАВО України, ф.4005, оп.1, спр.1, арк.1-2, 3зв.

3 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк. 24-25, 65.

4 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.65.

5 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.26-27.

6 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.146, арк.6-6зв.

мання допомоги від різних інституцій Армії УНР. Цілком зрозуміло їй те, що «фронда» деяких вищих офіцерів Генерального штабу з М.Шаповалом мала своїм наслідком те, що ця структура була позбавлена можливості отримати будь-що від створених начальником СЮШ таборових громадсько-допомогових організацій.

Він отримував від УГК щомісячне утримання (300 к.ч.), що давало йому значну свободу в діях та незалежність¹. Певно бажаючи цілком перемінити своє життя та не бути постійно прив'язаним до табору, М.Шаповал на початку квітня 1923 р. приймає рішення про залишення посади начальника Спільної Юнацької Школи (5 квітня ц.р. він востаннє підписує свій наказ ч.94 Школі)². Залишаючись в резерві Генерального штабу Армії УНР, він переходить на цивільний стан, і мешкаючи в Каліші, продовжуючи виконувати значний обсяг громадської роботи.

До нього як і раніше апелює значна кількість інтернованих, сподіваючись отримати матеріальну допомогу на різні цілі. Так, зокрема, у травні 1923 р. до М.Шаповала – як до голови «Комітету допомоги збігцям з України», – звернувся начальник Культурно-освітньої управи Генерального штабу Армії УНР В.Прокопович (лист ч.170 від 19 травня 1923 р.). Зазначивши на початку листа, що для М.Шаповала «культурна та національна справа близька і дорога», В.Прокопович просив його про «підсилення Шкільно-просвітнього фонду ім. Б.Грінченка по можливості постійними та регулярними внесками»³.

Своїм наступним листом (ч.171) того ж дня В. Прокопович знову звертається до М. Шаповала з проханням не залишати без підтримки згаданий фонд (завдяки якому утримувались таборів школи в Каліші та Щипіорно), надходження до якого суттєво зменшились внаслідок скорочення числа жертводавців та нерегулярність їх внесків. З огляду на те, що Комітет допомоги збігцям з України вже надавав матеріальну допомогу ім. Т. Шевченка в Калі-

ші, і В.Прокопович просив повідомити, чи вона матиме регулярний характер⁴.

У свою чергу, М.Шаповал погоджувався виділяти кошти, і зокрема на потреби таборових освітніх закладів, але дедалі більше він це робив безпосередньо – через створену ним мережу громадсько-допомогових організацій, що дозволяло унаочнити його особистий внесок у надання гуманітарної допомоги. Одночасно Шкільно-просвітній фонд ім. Б.Грінченка поступово втрачав своїх жертводавців, і все в менших обсягах виконував покладені на нього функції. Але ці особливості надходження благодійної допомоги не цікавили таборян, головним і визначальним було те, що завдяки М.Шаповалу до таборів регулярно надходили грошові субвенції від УГК та інших жертводавців з ЧСР.

Але така громадська активність М. Шаповала не залишилась поза увагою польської влади, тим більше, що останній активно контактував з УГК, виїжджав до ЧСР в службових справах, і маючи сталі прибутки – практично не зважав на позицію місцевої польської влади. Така «незалежність» українського генерала викликала роздратування з її боку, наслідком чого стали примусові приводи М.Шаповала до комісаріату поліції у супроводі поліцейських, при чому без пояснення причин таких дій. Як повідомляв М.Шаповал у своєму рапорті до начальника Генерального штабу Армії УНР від 29 травня 1923 р., все це відбувалось у присутності інших інтернованих, і очевидно переслідувало мету принизити його честь і гідність⁵.

Це змусило М.Шаповала задуматись про доцільність свого подальшого проживання в Польщі, значною мірою підштовхнувши його до виїзду до ЧСР. Тоді ж, маючи природні здібності до вивчення мов, та знаючи німецьку та польську, М.Шаповал розпочав інтенсивно вивчати французьку, розширюючи в такий спосіб коло країн, де він міг би проживати. Він продовжує працювати як громадський діяч, патрунючи тих старшин Армії УНР, які виїздили до Праги для навчання у тамтешніх

1 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.16, арк.3-8.

2 ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.316, арк.88, 89.

3 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.13, арк.10а.

4 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.13, арк.10б.

5 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.28а.

українських вищих навчальних закладах. Кожен з цих майбутніх студентів отримував суму, потрібну для покриття витрат на переїзд. Про надходження коштів для цієї мети дбав, зокрема, Український вищий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова у Празі. 19 липня 1923 р. його директор професор Л.Білецький надіслав на ім'я М.Шаповала 800 к.ч., що дозволило забезпечити організований виїзд на навчання студентам цього Інституту¹. Загалом на ці потреби М.Шаповалу Українським Громадським Комітетом було передано 5000 к.ч., бо студенти-українці прямували до різних навчальних установ, вступаючи на навчання й до власне чеських університетів².

Влітку до М.Шаповала продовжують звертатись різні таборіві організації та окремі особи – шукаючи матеріальної підтримки своїх мистецьких, освітніх, видавничих проектів. Так, зокрема, вчинив і комітет «Спілки лікарських помішників на еміграції (в Польщі)», який 11 липня 1923 р. звернувся до М.Шаповала з листом про матеріальну допомогу у виданні часопису «Вістник Спілки». У ньому останнього було поінформовано, що перше число часопису вийшло друком у жовтні 1922 р. (його наклад був сконфіскований польською владою), у червні 1923 р. побачило світ його друге число, і «бажаючи й далі провадити видавничу працю, але не маючи для цього коштів» комітет просив прийти йому на допомогу, асигнувавши на цю мету 500 тис. м.п.³

Як відреагував на це прохання М. Шаповал – інформації наразі бракує, але вже одна ця сума засвідчує його потенціальні можливості у справі надання гуманітарної допомоги різним гуманітарним проектам та окремим інтернованим. В умовах майже тотальної відсутності коштів у державній скарбниці, М.Шаповал (завдяки грошовим надходженням від УГК), зумів організувати широку благодійницьку діяльність у таборах, надавши грошову та матеріальну допомогу значній кількості таборян. Це дозволило виїхати на на-

вчання до ЧСР цілій групі старшин, уможливило продовження роботи кількох освітніх осередків у Каліш та Щипіорно, нарешті – просто давало декому можливість придбати (отримати) потрібний одяг або здійснити поїздку для пошуку роботи. Крім того, завдяки діяльності заснованих М.Шаповалом громадських організацій та відкритих ними підприємств, частина таборян отримала в них можливість постійного заробітку, а також набула досвіду громадської діяльності.

Не менш важливе мала й військово-професійна діяльність М.Шаповала на посаді начальника Спільної юнацької школи. Саме його зусиллями під час інтернування була проведена дійсна (а не позірна) українізація Школи, яка інколи була змушена працювати в абсолютно несприятливих умовах хронічного браку ресурсів, коштів, лекторів. Тим не менш, завдяки старанням М.Шаповала юнаки СЮШ забезпечувались всім необхідним для навчання, декому з юнаків – попри всі заборони командування інтернованих військ – начальник Школи дозволяв короткі відрядження аби заробити для себе хоч мінімальні кошти, потрібні для підживлення під час інтенсивного навчання в таборі. Частина юнаків (ті, хто потребував цього найбільше) отримувала додаткове харчування та матеріальну допомогу з боку громадських організацій та жертводавців, для яких генерал завжди знаходив потрібні слова аби приєднати їх до справи гуманітарної допомоги курсантам Школи.

Відтак, М.Шаповал являв собою рідкісний тип енергійної та амбітної людини, яка намагалась змінити на краще життя – як своє, так і своїх підлеглих. У найскладніших умовах таборового існування він залишався вірним собі – успішно протидіючи всім життєвим негараздам, і зокрема – спробам декого з його безпосередніх військових начальників домогтись його відставки. Він залишався вимогливим до себе і підлеглих, мав сміливість приймати непопулярні рішення, і – головне – вмів творити конструктивні цінності, які приносили суспільну користь усьому таборовому загалу.

1 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.80.

2 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.16, арк.2.

3 ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.9, арк.29-29зв.